

кандидат філологічних наук,
докторант кафедри германської
й фіно-угорської філології
Київського національного
лінгвістичного університету

СТАНОВЛЕННЯ ПОЕТИЧНОЇ НОРМИ ВІРШОВАНИХ ТЕКСТІВ У ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКИЙ ПЕРІОД

Постановка проблеми. Дослідження поетичної норми є однією з найскладніших проблем мовознавства, оскільки її багатомірність визначається як сукупністю історичних, культурно-соціологічних, так і власне лінгвістичних факторів. Саме різноманітність факторів примушує лінгвістів говорити про різні норми загальнонаціональної мови: норму мови, літературну норму, загальну норму [1], норму мови, літературну норму, нейтральну норму, комунікативну норму, стильову (художню) норму [2] і т. п., але в широкому розумінні норма – це «сукупність загальноновизнаних традиційних реалізацій структури мови» [3, с. 7], тобто норма існує в самій мові, вона певним чином пов'язана із системою, визначається системою мови як сукупністю можливостей, які наявні в конкретній мові.

Сучасне розуміння поетичної норми пов'язане з низкою важливих теоретичних проблем, таких, як ознаки поетичної норми, стабільність/змінність поетичної норми, варіантність поетичної норми, співвідношення поетичної норми й стандартизації, типологія поетичних норм, критерії поетичної норми та ін. Поетична норма по-різному трактується вченими різних країн і лінгвістичних шкіл.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З німецькомовних робіт, присвячених проблемі трактування терміна «поетична норма», варто відзначити працю «Norm und Poesie» Б. Гінтцена та Р. Сімонса, в якій представлено трактування терміна «поезія», визначена взаємозалежність теорії поезії й поезії минулих часів і комбінація досліджень як експліцитної (нормативної), так і імпліцитної (прихованої) поезики [4]. Проблемі мовної норми в німецькій мові присвячено роботи Д. Буссе, Е. Різель, П. Поленц, Б. Зандіг, Й. Веше, Л. Щипіциної та ін. Теорія мовної норми знайшла своє відображення й у роботах І. Білодіда, С. Єрмоленко, Г. Сюті, М. Жовтобрюха, В. Русанівського, М. Пилинського, А. Ковалю тощо. Стильова норма як різновид мовної норми представлена в дослідженнях П. Селігей, А. Едлічки, С. Єрмоленко, О. Кожина, Т. Трошевої, Л. Струганець та ін.

Незважаючи на численність лінгвістичних розвідок вітчизняних і зарубіжних учених, що спрямовані на вивчення мовної норми, її різновидів, функцій і властивостей, найменш розкритим залишається генезис поетичної (художньої, стильової) норми віршованих текстів давньоверхньонімецького періоду.

Мета статті – визначення й дослідження лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів, які вплинули на становлення поетичної норми німецьких віршованих текстів у давньоверхньонімецький період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розв'язання окресленої проблеми звернемося до загального визначення поняття «поетична (художня) норма». Для цього потрібно враховувати співвідношення між літературною нормою, поетичною нормою й індивідуальним стилем.

Р. Будагов був одним із перших, хто обґрунтував статус *поетичної норми* та відмежував її від літературної норми. Він наголошував, що нетотожність цих понять не означає їх взаємозаперечення, а навпаки, передбачає обов'язковий перетин і взаємодію: «На тлі багатой і різноманітної художньої літератури, представленої видатними письменниками, літературна мова стає багатшою, виразнішою, різноманітнішою. У цьому сенсі між літературною мовою та мовою художньої літератури існує постійна й безперервна взаємодія» [5, с. 51–52]. Лінгвіст підкреслював також, що мова художньої літератури, окрім комунікативних цілей, виконує естетичні, тобто вплив індивідуальної мовотворчої практики письменників на становлення норм літературної мови є основою для концепції визначення розвитку літературної мови й тенденцій зародження літературних норм. Із неї випливає, що між мовою художньої літератури та літературної мови, літературної й *стильової (художньої, поетичної) норми* існує генетичний взаємозв'язок, тобто мовна норма є основою для створення й реалізації поетичної норми. У сучасній лінгвістичній теорії це положення наразі залишається в площині аксіоматичності: «На всіх часових зрізах літературної мови художні тексти визнаються одним із важливих критеріїв становлення літературної норми» [6, с. 44].

Український лінгвіст Г. Сютя зауважує, що «одним із ключових у теорії мови поезії є поняття норми <...> Художня норма визначається на тлі загальної мовної норми як реалізація образного, переносного значення слова, що його фіксує словник української мови». Поняття «*художня (поетична) норма*», як наголошують дослідники (С. Єрмоленко, Л. Ставицька, Н. Сологуб та ін.), слід розглядати з «урахуванням зовнішньолінгвальних (специфіка доби, культурні потреби суспільства та ін.) і внутрішньолінгвальних (норми слововживання, стан розвитку літературної мови тощо) чинників, із оперттям на стильові й ідіолектні норми» [7, с. 119]. Щодо останніх дослідників відзначають, що індивідуальна мова письменника не лише не суперечить природному ідеалу мовної норми, але й виявляє властивості цієї норми найбільш досконало [8].

Поетична норма розуміється нами як спосіб добору й естетичної організації мовних засобів у поетичному мовленні майстрів художнього слова в певний період розвитку літературної мови. Становлення й розвиток

поетичної норми німецьких віршованих текстів багато в чому пов'язаний із походженням німецької мови. Сьогодні можна говорити про те, що поезія побачила світ тоді, коли людство не знало писемності. Практично всі поетичні твори того часу відображали певні історичні події, прославляли воїнів або історичних осіб. Таким чином, поети того часу додатково були істориками й літописцями.

Ранній період вивчення німецької поетичної мови – це **давньоверхньонімецький період** (770–1050 рр.). Від римських і ранніх середньовічних поетів дійшли історичні свідчення про поезію германських племен. Це були міфологічні, героїчні й історичні пісні. Маємо документальні вказівки на весільні пісні древніх германців (*brütesang*), поховальні (*siswa*), любовні пісні (*winileod*). Поезією були пронизані всі сфери життя, які пізніше перейшли у сферу прози [9]. Література давньоверхньонімецького періоду була загалом клерикальною, бо в ті давні часи церква після введення християнства (496 р.) дуже тісно співпрацювала з державою і стала її ідеологічною опорою [10, с. 33].

Спадщина майстрів художнього слова давньоверхньонімецького періоду розвитку німецької мови розглядається нами як певна **художня (поетична) норма**. Говорити про наявність поетичної норми в цю ранню епоху ще не можна, оскільки поетичні твори германців існували в усній формі і в усній формі передавалися з покоління в покоління. По суті, вони були «нелітературними», тобто незалежними від засобів писемної фіксації. Твори германської поезії відомі нам із латинських хронік або з інших віршованих текстів, у яких вони згадувалися, тобто поезія того часу була наданим надбанням.

Відомо, що давні германці мали зачатки писемності, використовували рунічне письмо. У німецькій писемності давнього періоду християнська тематика була представлена як перекладацькими, так і оригінальними віршованими текстами. Їх можна поділити на віршовані тексти, в яких християнська тематика представлена **алітераційним віршем** (поетичні пам'ятки «Муспілли», «Пісня про Гільдебранта», «Рятівник»), і поетичні тексти, в яких спостерігається відмова від давньої тематики, від алітераційного вірша та спроби ввести в німецьку поезію нову для неї форму віршованого тексту з кінцевою римою «*Endreim*» («Пісня про Людвіга», «Пісня про святого Георга»).

Одним із найважливіших давньогерманських віршованих текстів є поема, що дійшла до нас в уривках, «Муспілли» (*Muspilli*) (близько 830 р.), а також створений Отфрідом Вейсенбургським (близько 870 р.) віршований переспів Євангелія (у поемі використана кінцева рима (*rehtaz – stehtaz, ein – bein, giscribe – libe* і т. п.)) і низка пісень: «Пісня про Людвіга» (IX ст.), «Пісня про святого Георга» (*Lied vom heiligen Georg*) (IX ст.), «Пісня про святого Петра» (*Petruslied*) (X ст.), віршовані псалми й молитви [11, с. 40]. Назву «*Muspilli*» цьому віршованому тексту дав його перший видавець Й. Шмеллер (*Johann Andreas Schmeller*). Загальноприйнятої етимології слова *mûspille* немає, можна все-таки з упевненістю трактувати його як «кінець світу» (*mû-* «земля» й *spillan* «руйнувати»). Мова поєми виявляє характерні риси баварського діалекту. У ній ідеться про боротьбу небесних і підземних сил за душу людини (1 частина) і про страшний суд (2 частина). «*Muspilli*» закінчує опис загибелі світу двома віршами, безперечно об'єднаними цезурною **римою** (у першому вірші – асонанс, у другому – консонанс, в обох випадках – паралелізм), наприклад: «*diu marha ist farprunnan, diu sêla stêt pidungan, / ni weiz mit wiu puaze: sô verit si za wîze*» [12, с. 149].

Особливістю давньоверхньонімецьких віршованих текстів є використання в них так званої початкової **рими** (*Stabreim*), за допомогою якої створюється **алітерація**, наприклад: «*Uue demo in vinstri scal sino virinâ stûên, / prinnan in pehhe: daz ist rehto paluuic dink, / daz der man harêt ze gote enti imo hilfa ni quimit*» [12, с. 149]. Як правило, германський алітераційний вірш складається з двох напіввіршів, у кожному з яких налічується по два наголошені склади. Ці наголошені склади починаються з того самого звуку (*h, f, w* й ін.). Так, наприклад, у давньо-саксонській поемі «Рятівник» (*Heliand*) повторюється *h* на початку таких слів: *hringa, hiltiu, hwedar, hregilo, huitte*; тобто вона написана алітераційним віршем. Отфрід увів у своїй поемі кінцеву риму (*Endreim*). Залишки початкової рими зустрічаються в Отфріда у вигляді парних словосполучень, де кожне з двох слів починається з однакового звуку: «*hûs inti hôf, houbit joh thie henti*» («голова й руки») тощо. У поемі викладаються біблійні події, пов'язані з діяльністю й життям Ісуса Христа. Пам'ятка збереглася у двох списках, один із яких знаходиться в Мюнхені, а інший – у Британському музеї в Лондоні [11, с. 39]. Отфрід у «Житті Ісуса» пориває з алітераційним віршем; це перша велика поема на німецькій мові з використанням кінцевої рими, і тим самим він відкриває нову еру в німецькій поезії. Відмежовуючись від традиційної поезії, автор хотів створити такий поетичний твір, який би був антиподом наявній в усній традиції світській поезії.

Поема «Рятівник» (*Heliand*) була створена невідомим автором у 830 р. у Фульдському монастирі, є епічною поемою, написаною теж алітераційним віршем, вона вміщує приблизно 6000 довгих рядків. Ця поема слугувала цілям гнучкої місіонерської політики, вона підлаштовувалася до традиційних, тісно пов'язаних з історією народу, звичок і переконань. Автор широко використовує специфічні для епічної поезії прийоми словесної творчості, так звані *кеннінги*, синонімічні повтори, архаїчну лексику. «Рятівник» не тільки за формою, але й за змістом відповідав місцевим умовам: Христос називається то королем «*cuning*», то ватажком дружини «*drohtin*», то володарем «*waldand*»; його учні називаються дружинниками «*degen*». Ареальна характеристика мови віршованого тексту залишається неясною: давньо-саксонською основою слугували французькі елементи, графіка виявляє давньоанглійські традиції [13, с. 35–36].

«Пісня про Людвіга» (*Ludwigsned*) – віршований текст на рейнсько-франкському діалекті, написаний на честь перемоги франкського короля Людвіга Третього над норманами у 881 р. Віршовані тексти складені за допомогою кінцевої рими, наприклад, «*ih – Hludwig, thinôt – lônôt / Ther gerno gode thionôt / Ih uueiz her Imos lonôt*»

[14, с. 126]. Остаточню кінцеву риму витісняє початкову лише в поезії середньовісньонімецького періоду. Ще однією особливістю віршованих текстів є стягнені (контрактивні) форми, які трапляються досить часто: *zeinen < zi einen; imo'n < imo + in; wissner < wissa er; nis < nis + is* [11, с. 41].

Оригіналу «Пісні про святого Георга» (*Lied vom heiligen Georg*) не існує, в наявності є тільки гейдельберзький рукопис Отфріда, що датується X ст. Текст складається лише з перших дев'яти рядків із десяти. Після цього текст закінчується німецько-латинськими записами «*ihn nequeo Uuisolf*» (*ich kann nicht [weiter / mehr], Wisolf*). Можливо, автор поеми мав свою власну орфографію, яка була переважана складним і неправильним оформленням.

Необхідно зазначити, що в цей період існували міфологічна й культова поезія, заговори й заклинання, трудові пісні, воєнні пісні, що відображали народну мудрість і правові норми. Найбільш значним віршованим текстом серед пам'яток цього типу є «Вессобрунська молитва» (*Wessobrunner Gebet*), основною темою якої був первинний стан світу. Духовна література раннього Середньовіччя набула своєрідних рис, відображаючи переосмислення християнства як міфологічного уявлення. Вона являла собою поєднання християнської дидактики з елементами народної поезії. Пам'ятка складається з двох частин: віршованої й прозаїчної. Віршована частина складається з дев'яти віршів, зберегла достатню чисту форму алітерації: «*Dat gafregin ih mit firahim / firiuuizzo meista, / Dat ero ni uuas / noh ufhimil, noh paum / noh pereg ni uuas, ni <sterro> nohheinig / noh sunna ni scein*» [15, с. 28]. Прозаїчна частина віршованого тексту вміщує молитву, яка за своїм змістом не викликає літературного інтересу. До названих пам'яток належать також «Мерзебурзькі заклинання» (*Merseburger Zaubersprüche*) (X ст.), знайдені в 1841 р. в Мерзебурзі [14, с. 126]. У «Мерзебурзьких заклинаннях», побудованих на алітерації, рима є наслідком синтаксичного паралелізму: «*suma hapt heptidun, suma heri lezidun, suma clúbôdun umbi cuoniowidi: insprinc haptbandun, invar vígandum*» (*Erster Spruch*); «*bên zi bêna, bluot zi bluoda, lid zu geliden, sôse gefîmida sîn!*» (*Zweiter Spruch*) [16, с. 8]. Єдиним зразком усної епічної творчості на давньовісньонімецькій мові є «Пісня про Гільдебранда» (*Hildebrandslied*) (рукопис IX ст.), що написана алітераційним віршем і виявляє своєрідне змішання нижньонімецьких і верхньонімецьких діалектів [14, с. 126].

Принцип алітерації характеризує всі найдавніші пам'ятки германської поезії (німецькі, англосаксонські, скандинавські). Він пов'язаний з особливістю наголосу в германських мовах, який падає на початковий (кореневий) склад слова. Підрахунок складів і рим проникає в германську поезію з романських зразків. Народна пісня досі зберігає традиційну свободу акцентного вірша (рахунок за наголосом) [17, с. 54]. Кінцева рима мала велике значення для створення нової німецької поетичної мови (*Dichtersprache*).

Стосовно лексичних одиниць давньовісньонімецькі пам'ятки виявляють неоднорідність, яка поглиблюється відсутністю стійкої орфографічної традиції. Пристосування латини до німецької мови відбувається самостійно та на основі різних за своєю фонетикою діалектів, тобто давньовісньонімецька мова ще не мала єдиної орфографічної, лексичної та граматичної норми, а майже кожний діалект мав свою орфографію і свої фонетичні особливості.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, формування поетичних норм віршованих текстів у давньовісньонімецький період відбувалося на основі писемних пам'яток: епічних поем, міфологічної й культової поезії, героїчних і історичних пісень, замовлянь і заклинань, трудових і воєнних пісень. Основою для поетичної норми стало мовлення майстрів художнього слова давньовісньонімецького періоду. На виникнення поетичної норми віршованих текстів цього періоду впливали зовнішні фактори, зумовлені дією соціальних, територіальних, психологічних та інших факторів, особливо контактами (мирними й військовими) давніх германців із римлянами. Поезія давніх германців слугувала родовому селянському суспільству, вона була його продуктом, передавалась із покоління в покоління й перетворювалась також суспільством. Поет залишався невідомим. Поетичний твір мав певний розмір, зумовлений використанням алітераційного вірша.

Дослідницькою перспективою нашої роботи є більш поглиблене висвітлення лінгвістичної й соціально-історичної сутності становлення поетичної норми, виділення її основних ознак і найголовніших аспектів її вивчення.

Література:

1. Долинин К. Интерпретация текста: Французский язык : [учебное пособие] / К. Долинин. – М. : КомКнига, 2010. – 304 с.
2. Хованская З. Стилистика французского языка : [учебник для ин-тов и фак. иностр. языка] / З. Хованская. – М. : Высшая школа, 1984. – 344 с.
3. Общее языкознание : формы существования, функции, история языка / под ред. Б. Серебрянникова. – М. : Наука, 1970. – 597 с.
4. Hintzen B. Norm und Poesie : Zur expliziten und impliziten Poetik in der lateinischen Literatur der Frühen Neuzeit (Frühe Neuzeit, Band 178) / B. Hintzen, R. Simons. – Berlin / Boston, Walter de Gruyter GmbH. – 2013. – 301 S.
5. Сюта Г. Літературна норма vs норма поетична / Г. Сюта // Культура слова. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 74. – С. 51–59.
6. Єрмоленко С. Літературна норма і мовна практика / С. Єрмоленко, С. Бирик, Т. Коць ; за ред. С. Єрмоленко. – К. : Нац. академія наук України, Інститут укр. мови, 2013. – 320 с.
7. Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст. : система понять і бібліографічні джерела / за ред. С. Єрмоленко. – К. : Грамота, 2007. – 268 с.

8. Винокур Г. О языке художественной литературы / Г. Винокур. – М. : Высшая школа, 1991. – 448 с.
9. Lewitzkiy V. Geschichte der deutschen Sprache / V. Lewitzkiy, H. Pohl. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2010. – 256 с.
10. Жирмунский В. История немецкого языка / В. Жирмунский. – М. : Высшая школа, 1965. – 408 с.
11. Левицький В. Історія німецької мови. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2007. – 216 с.
12. Geschichte der deutschen Sprache. История немецкого языка : [учебно-методическое пособие] / сост. О. Осипчук. – Омск : Изд-во Ом. гос. ун-та, 2008. – 230 с.
13. Гухман М. История немецкого литературного языка IX – XV вв. / М. Гухман, Н. Семенюк. – М. : Издательство «Наука», 1983. – 199 с.
14. Левицький В. Основи германістики / В. Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.
15. Althochdeutsche Literatur. Herausgegeben, übersetzt und mit Anmerkungen versehen von Horst Dieter Schlosser. – Frankfurt am Main, 1970. – S. 28.
16. Ein Pfad durchs Unermessliche. Hundert deutsche Gedichte (750–1950). – Ins Ukrainische übertragen von Igor Kaczurowskyj. – Paris – Lviv – Zwickau. – «ZERNA», 2000. – 207 S.
17. История немецкого языка. Учебное пособие / автор-сост. В. Нугаев. – Уфа : Изд-во БашГУ, 2002. – 123 с.

Анотація

Н. ХОДАКОВСЬКА. СТАНОВЛЕННЯ ПОЕТИЧНОЇ НОРМИ ВІРШОВАНИХ ТЕКСТІВ У ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКИЙ ПЕРІОД

У статті обґрунтовано поняття поетичної норми як одиниці виміру історії поетичної мови. Викладено результати дослідження виникнення та розвитку поетичної норми віршованих текстів у давньовірхньонімецький період. Розглянуто лінгвістичні й екстралінгвістичні стратегії становлення поетичної норми віршованих текстів у VIII – XI ст.

Ключові слова: норма, поетична норма, віршований текст, давньовірхньонімецький період.

Анотация

Н. ХОДАКОВСКАЯ. СТАНОВЛЕНИЕ ПОЭТИЧЕСКОЙ НОРМЫ СТИХОТВОРНЫХ ТЕКСТОВ В ДРЕВНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКИЙ ПЕРИОД

В статье обосновано понятие поэтической нормы как единицы измерения истории поэтического языка. Изложены результаты исследования возникновения и развития поэтической нормы стихотворных текстов в древневерхненемецкий период. Рассмотрены лингвистические и экстралингвистические стратегии становления поэтической нормы стихотворных текстов в VIII – XI вв.

Ключевые слова: норма, поэтическая норма, стихотворный текст, древневерхненемецкий период.

Summary

N. KHODAKOVSKA. FORMATION OF VERSE POETIC TEXTS NORMS IN THE OLD HIGH GERMAN PERIOD

The article substantiates the concept of poetic norm as a unit of measurement of the history of poetic language. The results of the study present the origin and development of the poetic norm of poetic texts in the Old High German Period. The linguistic and extra-linguistic strategies of formation of the poetic norm of poetic texts in VIII – XI centuries are considered.

Key words: norm, poetic norm, poetic text, the Old High German Period.